

nr. 6/3386, Amasya, nr. 7/557). **6. el-Muḥâkemât beyne şerḥayî'l-İşârât ve't-tenbîhât.** Kutbüddin er-Râzî, bu eseri önce Fahreddin er-Râzî'nin İbn Sînâ'nın *el-İşârât ve't-tenbîhât*'i için yazdığı şerh üzerine hâşiyeler olarak kaleme almayı düşünenken hocası Kutbüddin-i Şîrâzî'nin yönlendirmesiyle bu şerh ile Nasîrüddin-i Tûsî'nin şerhi arasında bir değerlendirmeye dönüştürmüştür (İstanbul 1290). Mecîd Hâdîzâde, eserin ilâhiyyât kısmını Mirza Habîbullah el-Fâzîl el-Bağnevî'nin hâşiyesiyle birlikte yayımlamıştır (Tahran 2002). **7. Tuḥfetü'l-esrâf fî şerḥi'l-Keşşâf.** Zemaşşerî'nin ünlü tefsirinin Tâhâ sûresine kadar olan kısmının şerhidir (İstanbul 1259; Kahire 1307, 1325). **8. Şerḥu'l-Keşşâf.** Aynı eserin Enbiyâ sûresine kadar olan kısmının şerhidir (Süleymaniye Ktp., Fâtih, nr. 621, 622). **9. Şerḥu'l-Hâvî's-şâgîr.** Abdülğaffâr b. Abdülkerîm el-Kazvî'nin Şâfiî fikhına dair *el-Hâvî fi'l-fürû'* adlı eserinin şerhidir (Süleymaniye Ktp., Ayasofya, nr. 1/4846). **10. Şerḥu Miiftâhî'l-'ulûm.** Ebû Ya'kûb Sekkâkî'nin Arap grameri ve belâgatına dair eserinin şerhidir (*Hediyetü'l-'ârifîn*, II, 163; ayrıca bk. Abdullah Muhammed el-Habeşî, III, 1772).

BİBLİYOGRAFYA :

Kutbüddin er-Râzî, *Şerḥu Meṭâli'i'l-Envâr*, İstanbul 1310, s. 10; Sübkî, *Ṭabaḳât*, IX, 274-275; İsnevî, *Ṭabaḳâtü's-Şâfi'iyye*, I, 322-323; İbn Habîb el-Halebî, *Tezkiretü'n-nebih fi eyyâmî'l-Manşûr ve benih* (nşr. Muhammed Muhammed Emîn), Kahire 1986, III, 284; Şehîd-i Ewel, *el-Lûm'atü'd-Dumaşkıyye fi fikhi'l-İmâmîyye*, Beyrut 1990, s. 15; İbn Kâdî Şühbe, *Ṭabaḳâtü's-Şâfi'iyye*, III, 136; İbn Hacer, *ed-Dürrerü'l-kâmine*, IV, 339, 349; İbn Tağrîberdî, *en-Nücümü'z-zâhire*, XI, 87-88; Süyûtî, *Buğyetü'l-vu'ât*, II, 281; Taşköprizâde, *eş-Şekâ'ik*, s. 51, 101, 107, 150, 228, 249, 331; a.m.f., *Miftâhu's-sa'âde*, II, 191-192, 288, 298-299; İbnü'l-İmâd, *Şezerât*, VI, 207; Şuşterî, *Mecâlisü'l-mü'minîn*, Tahran 1348, I, 579; II, 212-213; *Keşfü'z-zunûn*, I, 95, 626; II, 1063; Hür el-Âmilî, *Emelü'l-âmil* (nşr. Ahmed el-Hüseynî), Neccef-Bağdad 1385/1965, II, 300-301; Abdullah Efendi el-İsfahânî, *Ta'likatü Emelî'l-âmil* (nşr. Ahmed el-Hüseynî), Kum 1989, s. 301-303; Hânsârî, *Rauzâtü'l-cennât* (nşr. Esedullah İsmâiliyyân), Kum 1390-92/1970-72, IV, 34-35; VI, 38-48; Abbas el-Kummî, *Sefînetü'l-bihâr*, Beyrut 1925, II, 437-438; Serkîs, *Mu'cem*, I, 876; *Hediyetü'l-'ârifîn*, II, 163; Âyetullah el-Uzmâ el-Mar'aşî Neccefî, *el-Câzetü'l-kebîre* (nşr. Muhammed es-Sâmî Hâîrî), Kum 1993, s. 349; Abdullah Ni'me, *Felâsifetü's-Şî'a*, Beyrut 1987, s. 528-530; Hasan es-Sadr, *Te'sîsü's-Şî'a*, Tahran, ts., s. 400-402; Abdullah Muhammed el-Habeşî, *Câmi'ü's-şürûḥ ve'l-havâşî*, Ebûzabî 1425/2004, III, 1772; Cemil Akpınar, "Hacı Paşa", *DİA*, XIV, 493; H. Bekir Karlığa, "Muhammed b. Mübârekşah", a.e., XXX, 559.

RÂZÎ, Muhammed b. Ebû Bekir
(محمد بن أبي بكر الرازي)

Ebû Abdillâh Zeynüddîn Muhammed b. Ebî Bekr b. Abdilkâdir er-Râzî (ö. 666/1268'den sonra)

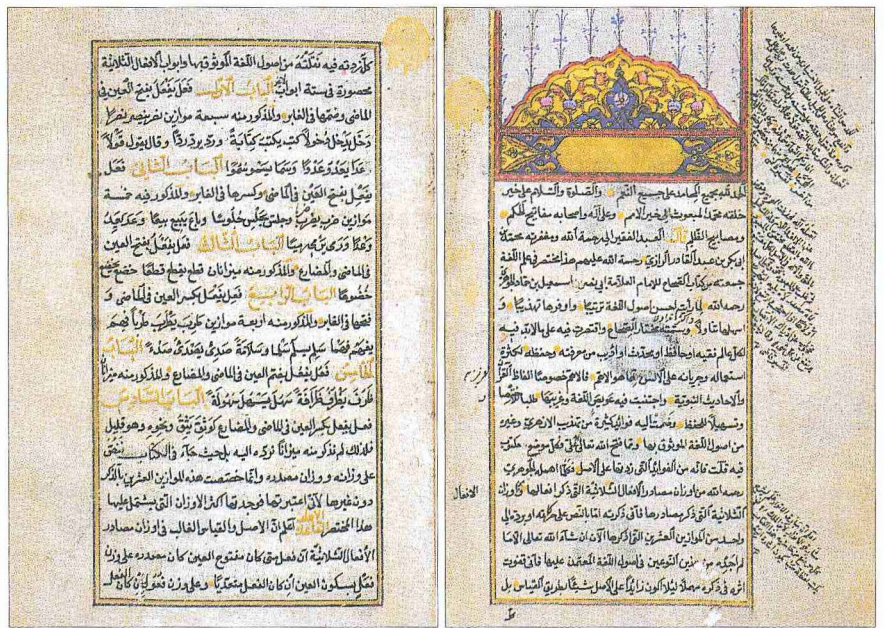
Arap dili ve edebiyatı âlimi, müfessir.

Türk asıllı olup Rey'de doğdu, tahsilini Buhara ve Semerkant'ta tamamladı. Buhara'nın 616 (1220), Semerkant'ın 617 (1220) yılında Moğollar'ın eline geçtiği göz önüne alındığında tahsilini bu tarihlerden önce yaptığı, dolayısıyla VI. (XII.) yüzyılın son çeyreği içinde doğduğu anlaşılır. *Tefsîru ğaribi'l-Kur'âni'l-'azîm*'in mukaddimesinde bu eserini talebelerinin isteği üzerine yazdığını belirtmesi öğretimle meşgul olduğunu gösterir. Muhtemelen Moğol istilâsi sebebiyle batıya göç etti, Mısır ve Şam'da bulundu. Daha sonra Anadolu'ya geçerek uzun süre Artuklular ülkesinde ve büyük ihtimalle Mardin'de kaldı, eserlerinin bir kısmını burada telif etti. *Muḥtârü's-Şihâh*'i 660 (1262), *Tefsîru ğaribi'l-Kur'âni'l-'azîm*'i 663 (1265) yılında tamamlayan Râzî'nin bu eserlerini nerede kaleme aldığı bilinmemekte, ancak ömrünün sonlarında Konya'da bulunduğu anlaşılmaktadır. Zira İbnü'l-Esir'in *Câmi'u'l-uşûl*'ünü 666'da (1267-68) Konya'da Sadreddin Konevî'ye okuyarak eseri rivayet et-

mek ve okutmak için icâzet aldığı, bu eserin Kudüs'teki Hâlidîyye Kütüphanesi'nde mevcut bir yazma nüshasındaki semâ kaydında belirtilmektedir (Abdullah b. Muhlis, VIII [1928], s. 648-651). Râzî'nin vefat yılı hakkında 651 (1253) ve 660 (1262) gibi farklı tarihler verilmekte, hatta onu VIII. (XIV.) yüzyıl âlimlerinden sayanlar bulunmaktadır. Bu konudaki kesin bilgi ise onun 666 (1268) yılından sonra öldüğüdür. Hanevî mezhebi fakihlerinden olan Râzî itikadî konularda Mâtürîdî mezhebine bağlıdır. Onun en belirgin özelliklerinden biri tasavvufî yönüdür. Sadreddin Konevî ile olan dostluğu ve eserlerinde mutasavvıflar için "ehlü'l-hakikat" tabirini kullanması tasavvufa olan ilgisini gösterir. Eserleri incelenince Râzî'nin belâgat, şiir, edebiyat, tasavvuf, hadis, fıkıh, kelâm gibi çeşitli sahalarda bilgi sahibi olduğu anlaşılır. Bununla birlikte dil bilimi ve tefsir âlimi diye şöhret bulmuştur. *Es'iletü'l-Kur'an* adlı eseri bu alandaki geniş bilgisinin delilidir. Eserlerinde rastlanan Farsça şiirler onun bu dili de iyi bildiğini göstermektedir.

Eserleri. A) Dil, Belâgat ve Edebiyat. 1. Muḥtârü's-Şihâh. Müellifin en meşhur eseri olup İsmâil b. Hammâd el-Cevherî'nin *Tâcü'l-luğa ve şihâhu'l-'Arabiyye* adlı sözlüğünün muhtasarıdır. Âlimlerin bilmesi gereken kelimelere yer verilen sözlükte Ezherî'nin *Tehzîbü'l-luğa*'sından ya-

Muhammed b. Ebû Bekir er-Râzî'nin *Muḥtârü's-Şihâh* adlı eserinin ilk iki sayfası (Süleymaniye Ktp., Hamidiye, nr. 1430)

pılan bazı ilâveler yanında müellifin kendisi de ilâvelerde bulunmuştur. 660 (1262) yılında tamamlanan eser, Murtazâ ez-Zebîdî'nin *Tâcü'l-'arûs* ve Saîd b. Abdullah eş-Şertûnî'nin *Akrebü'l-mevârid*'i gibi sözlüklerin kaynakları arasında yer almıştır. Cevherî'nin kullandığı bab-fasıl esasına ve kelime köklerinin son harfine göre düzenlenmiş olup birçok defa basılmıştır (Bulak 1282, 1302; Kahire 1289, 1301, 1304, 1305, 1308, 1311, 1950, 1976; Dımaşk 1954; Beyrut 1967; Cidde 1985). Mahmûd Hâtir tarafından kelimelerin ilk harfine göre alfabetik sıraya konularak yapılan baskısında (Kahire 1311) bazı kökler çıkarılmıştır. Muhammed Muhyiddin Abdülhamîd ve Muhammed Abdüllatif es-Sübki'nin yeni kelimeler ve resimler ilâve ederek hazırladıkları *el-Muhtâr min Şihâhî'l-luğa* da (Kahire 1353) büyük ölçüde Râzî'nin eserine dayanmaktadır. İbrâhim Râşid es-Sakir eserin ihtiva ettiği hadisler hakkında bir çalışma yapmıştır (*el-İşâh 'an ehâdis Muhtârî's-Şihâh*, Kahire-Riyad 1413/1992). *Muhtârü's-Şihâh*'in muhtasarları da kalem alınmıştır (bk. TÂCÜ'L-LUGA). **2.** *Ravzatü'l-feşâha*. Muhtasar bir eser olup Artuklu Sultanı I. Necmeddin Gazi adına yazılmıştır. Râzî bu eserinde hükümdar için söylediği birçok beyti örnek olarak kullanmıştır. Mukaddimesi ve özellikle müellife ait şiirlerin bulunduğu bazı bölümleri Abdullah b. Muhlis tarafından neşredilen eserin tamamını Ahmed Nâdî Şu'le yayımlamıştır (Kahire 1982). Ramazan Şimşek tarafından yüksek lisans tezi olarak tahkik edilen eseri (1995, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü) Abdullah Kızılıcak doktora tezi olarak tahkik etmiş (2000, İÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü) ve daha sonra yayımlamıştır (Amman 2005). **3.** *Künûzü'l-berâ'a bi-le'â'ifi rumûzî'l-'ibâre*. Harîrî'nin *el-Makâmât*'inin şerhi olup değişik kütüphanelerde yazma nüshaları bulunmaktadır (Beyazıt Devlet Ktp., nr. 5398; Süleymaniye Ktp., Hamidiye, nr. 1167; Kayseri Râşid Efendi Ktp, Râşid Efendi, nr. 556). Eser, başından yirminci makâmenin şerhinin sonuna kadar Ahmed b. Saîd Kaşşâş tarafından yüksek lisans tezi olarak tahkik edilmiştir (1993, el-Câmiatü'l-İslâmiyye külliyyetü'l-lugatî'l-Arabîyye [Medine]). **4.** *Kitâbü'l-Emsâl ve'l-hikem*. Ediplerin yazı ve hitabelerinde örnek olarak zikrettikleri beyit ve mısraları içermektedir (nşr. Abdürrezzâk Hüseyin, Amman 1406/1986; nşr. Fîrûz Harîrî, Dımaşk 1408/1987). **5.** *Zehrû'r-Rebîf*. Zemahşerî'nin *Rebî'u'l-ibrâr*'ının muhta-

sarısıdır (Süleymaniye Ktp., Karaçelebizâde Hüsâmeddin, nr. 306). **6.** *Meğâni'l-me'ânî*. Konulara göre düzenlenmiş bir şiir mecmuası olup Muhammed Zağûl Selâm tarafından neşredilmiştir (İskenderiye 1987). **7.** *Fi'l-esmâ'i'l-mü'enneşetî's-semâ'iyye*. Bu küçük manzumeyi Muhammed Vecîh Tikrîti yayımlamıştır (MMLAÜr., XXXV [1988], s. 241-260). **8.** *Devhatü'l-belâga*. Müellif *Ravzatü'l-feşâha*'da teşbih bahsinin sonunda teşbih, istiare ve tevirîye konularında bu isimle bir eser yazdığından bahsetmektedir. **9.** *Kitâbü'l-Ebyâtî'l-mu'temed 'aleyhâ*. Brockelmann'ın zikrettiği eserin (*GAL Suppl.*, I, 659) *Kitâbü'l-Emsâl ve'l-hikem* olması muhtemeldir.

B) Tefsir. **1.** *Tefsîru ğarîbî'l-Ķur'ânî'l-'azîm*. 663 (1265) yılında tamamlanan eser, Cevherî'nin *Tâcü'l-luğa*'sında ve kendisinin *Muhtârü's-Şihâh*'inde kullandığı bab-fasıl esasına ve kelime köklerinin son harfine göre alfabetik olarak düzenlenmiştir. 1624 madde (kök) ve 10.000'den fazla kelime ihtiva eden eser Hüseyin Elmalı tarafından Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nde doktora tezi olarak tahkik edilmiş (1986) ve daha sonra yayımlanmıştır (Ankara 1997). **2.** *Es'iletü'l-Ķur'ân*. Nüzûl sebebi, hükümler, dil vb. sebeplerle anlaşılmasında güçlükler bulunan Kur'an'da mevcut 1200'den fazla meselenin soru-cevap şeklinde ele alındığı bir eserdir. Konuların sûre sırasına göre düzenlendiği eserde genellikle dil ve belâgat konuları şiir kanıtlarıyla açıklanmıştır. İlk defa Ukberî'nin *et-Tibyân fi'r-râbî'l-Ķur'ân*'i ile birlikte *Ünmûzecün celîl fi es'ile ve ecvibe min ğarâ'ibi âyi't-Tenzîl* adıyla basılan eser (Kahire 1303), *Mesâ'ilü'r-Râzî ve ecvibetühâ min ğarâ'ibi âyi't-Tenzîl* (nşr. İbrâhim Atve İvaz, Kahire 1381/1961, 1406/1985), *Es'iletü'l-Ķur'ânî'l-mecîd ve ecvibetühâ* (nşr. Muhammed Ali el-Ensârî, Kum 1390), *Tefsîrû'r-Râzî* (nşr. Muhammed Rıdvân ed-Dâye, Beyrut 1411/1990), *Ĝarâ'ibü âyi't-Tenzîl* (nşr. Abdurrahman b. İbrâhim el-Matrûdî, Riyad 1412/1991) gibi isimlerle de yayımlanmıştır. İbrahim Görener eser üzerinde bir yüksek lisans tezi hazırlamıştır (1990, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü). **3.** *Tefsîru sûretî'l-En'âm* (Süleymaniye Ktp., Kadızâde Mehmed, nr. 31). Muammer Erbaş tarafından yüksek lisans tezi olarak tahkik edilmiştir (1995, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü) ve daha sonra basılmıştır (İzmir 2003). **4.** *ez-Zehbû'l-ibrîz fi tefsîri'l-Kitâbî'l-'Azîz*. Bazı çalışmalarda

Râzî'nin bu isimde bir eserinden bahsedilmektedir (Ömer Nasuhi Bilmen, II, 568; Abdullah b. Muhlis, VIII [1928], s. 659). **5.** *İşârâtü'l-Ķur'ân*. *Tefsîru ğarîbî'l-Ķur'ânî'l-'azîm*'de (s. 184, 291) esere atıfta bulunulmaktadır.

Diğer Eserleri. **1.** *Muhtârü't-Taĥbîr*. Kuşeyrî'nin esmâ-i hüsnâya dair eserinin muhtasarı olup birçok nüshası bulunmaktadır (Beyazıt Devlet Ktp., Bayezid, nr. 3508; Süleymaniye Ktp., Esad Efendi, nr. 3594, Reşid Efendi, nr. 591). **2.** *el-Hidâye mine'l-'itikâd*. Ūşî'nin Mâtürîdiyye akaidine dair *el-Emâlî* isimli manzum risâlesinin şerhidir (Süleymaniye Ktp., Lâleli, nr. 2266, Murad Buhârî, nr. 145; Konya Yûsuf Ağa Ktp., nr. 7048). **3.** *Tuĥfetü'l-mülûk*. Hanefî fikhına göre tahâret, namaz, zekât, hac, oruç, cihad, av, kerâhiye, ferâiz ve kazanç konularını işleyen muhtasar bir eserdir. İbn Melek, Bedreddin el-Aynî ve Sâlih b. Muhammed'in şerh yazdığı eser birçok defa basılmıştır (İstanbul 1310; nşr. Şemseddin Hüseyin Ebû Ali, Kazan 1895; nşr. Abdullah Nezîr Ahmed, Beyrut 1417/1997). **4.** *Kenzü'l-hikme. Kütüb-i Sitte*'den seçilmiş 100 hadisin şerhidir (Beyazıt Devlet Ktp., Bayezid, nr. 1059). **5.** *et-Târîh*. İslâm'ın başlangıcından yazarın vefatına kadar meydana gelen olayları anlatan bir eserdir (Şerefeddin, s. 74 vd.; Ahmed Abdülgafûr Attâr, s. 202). **6.** *Ĥadâ'ıķu'l-ĥaķâ'ıķ*. Tasavvufa dair olan eseri Saîd Abdülfettâh yayımlamıştır (Kahire 1422/2002). **7.** *Risâle fi't-tevhîd* (Beyazıt Devlet Ktp., Bayezid, nr. 7886). **8.** *Deķâ'ıķu'l-ĥaķâ'ıķ*.

BİBLİYOGRAFYA :

Muhammed b. Ebû Bekir er-Râzî, *Tefsîru ğarîbî'l-Ķur'ânî'l-'azîm* (nşr. Hüseyin Elmalı), Ankara 1997, s. 51-75, 184, 291; a.mlf., *Mesâ'ilü'r-Râzî ve ecvibetühâ* (nşr. İbrâhim Atve İvaz), Kahire 1381/1961, tür.yer.; a.mlf., *Tefsîru sûretî'l-En'âm* (nşr. Muammer Erbaş), İzmir 2003, tür.yer.; Kureşî, *el-Cevâhirü'l-muğıyye*, Haydarâbâd 1332, II, 34; Makrîzî, *el-Ĥıta*, II, 155; *Keşfü'z-zunûn*, I, 92, 374, 633; II, 1072, 1073, 1208; Hânsârî, *Ravzâtü'l-cennât*, VIII, 48; *İzâhu'l-meknûn*, I, 475; II, 389; *Hedıyyetü'l-'ârîfin*, II, 124, 127; Bursalı Mehmed Tâhir, *Siyasete Mûteallik Âsar-ı İslâmiyye*, İstanbul 1330, s. 21; Şerefeddin [Yaltkaya], *İbn Esirler ve Meşâhîr-i Ulemâ*, İstanbul 1322, s. 74 vd.; Brockelmann, *GAL*, I, 383; *Suppl.*, I, 658-659; Ziriklî, *el-A'lâm*, VI, 279; Kehhâle, *Mu'cemü'l-mü'ellifin*, IX, 112; Ömer Nasuhi Bilmen, *Büyük Tefsîr Tarihi*, İstanbul 1974, II, 568; Ahmed Abdülgafûr Attâr, *Mukaddimetü's-Şihâh*, Beyrut 1990, s. 202-203; Abdullah b. Muhlis, "Şâhîbü Muhtârî's-Şihâh", *MMLADm.*, VIII (1928), s. 641-665; XXII (1947), s. 418-426; Hüseyin Elmalı, "Zeynüddin Muhammed b. Ebû Bekir er-Râzî: Hayatı, Eserleri ve Tefsîru Ĝarîbî'l-Ķur'ânî'l-'Azîm'i", *DÜİFD*, IX (1995), s. 31-65.

